(Kleine) landschapselementen op Texel

Module 1

Het Hoge Berg gebied

Inleiding

Van Texel wordt wel eens gezegd dat het Nederland in het klein is. En als je over het eiland fietst kom je zeker veel verschillende landschappen tegen. Een aantal kan je ook aan de vaste wal tegen komen, maar een aantal zijn echt "Texels". Al deze landschappen beleven we door het totale plaatje van reliëf, bodem, weer, water, flora en fauna en ook het menselijk handelen.

Een onderdeel van dit geheel zijn de kleine landschapselementen zoals die in deze modules beschreven worden. De betekenis van het woord "landschapselementen" is niet eenduidig. Wij hebben de volgende betekenis aangehouden:

Landschapselementen zijn individuele, vaak kleine elementen in het landschap met visueel-landschappelijke en/of cultuurhistorische waarde. Daartoe worden ook belangrijke objecten met een geomorfologische en geologische oorsprong gerekend. Dus in gewone mensentaal: landschapselementen zijn het gevolg van natuurlijke en menselijke processen die (in het verleden) invloed hebben (gehad) op het landschap. Dit heeft ook er ook voor gezorgd dat zowel de planten als de dieren zich hebben aangepast aan deze veranderingen.

Landschapselementen zijn vaak beeldbepalend en van belang voor de planten en dieren die er in voorkomen. Ze vormen vaak een herinnering aan het verleden en worden meestal zeer gewaardeerd door de recreanten, maar als het gebruik achterhaald is verdwijnen ze vaak uit het landschap. Het onderhoud is duur en ze staan vaak in de weg.

Door aandacht te besteden aan deze kleine elementen hopen we daar meer waardering voor op te wekken en ze voor de toekomst te kunnen behouden. Het idee om op deze manier de landschapselementen meer onder de aandacht te brengen is afkomstig van IVN-Texel. Het sluit aan bij de toenemende belangstelling voor geomorfologische en antropogene elementen in het landschap. Deze module is speciaal door IVN-Texel gemaakt voor de deelnemers aan de cursus Texelse Natuurgidsen 2019-2021.

Leeswijzer
De landschapselementen zijn in alfabetische volgorde opgenomen. De inhoudsopgave volgt na deze inleiding. Vanuit de inhoudsopgave klik je snel door naar de aangegeven hoofdstukken.

De routekaart met de fietsroute is, als laatste hoofdstuk, in deze module opgenomen. Veel van de beschreven landschapselementen zijn op deze kaart opgenomen. De andere zijn niet aan één specifieke plek gebonden en kun je zelf ontdekken.

Inhoudsopgave

Inleiding 2
De Hoge Berg 4
Bank 5
Begraafplaats 6
Berm 7
Boerengeriefhoutbosje 8
Buitenplaats 10
Dijk 12
Doolhof 14
Eendenkooi 16
Fort/Schans 18
Galgenveldje 19
Gemaal 20
Georgische erebegraafplaats “Loladze” 21
Hek/heining 22
Klaphekje 23
Kolk 24
Leemkuil 25
Oever 26
Pad/Paadje 27
Put 28
Schapenboet 30
Sloot 31
Stuw 32
Tocht/hoofdwatergang 33
Tuunwal 34
Veerooster 37
Zandkuil /insectenreservaat 38
Zwerfsteen 39
Fietsroute 40
Colofon 41

De Hoge Berg

Ontstaan
De Hoge Berg is het hoogste gedeelte (15m boven NAP) van een stuwwal uit het Saalien, de voorlaatste ijstijd. Deze stuwwal strekt zich uit van Den Hoorn in het zuidwesten tot Oost in het noordoosten van Texel, het deel dat ook wel "het oude land" van Texel wordt genoemd.

De stuwwal op Texel

Gedurende die ijstijd, zo'n 150.000 jaar geleden, bereikte de gletsjers vanuit Scandinavië in eerste instantie het noorden van Nederland tot de lijn Texel, Wieringen, Gaasterland, Urk, Schokland, Steenwijk en Hoogeveen. Tussen Texel en Wieringen lag een grote gletsjertong die in het westen werd begrensd door de Texelse stuwwal en in het oosten door de stuwwal van Wieringen.

Deze stuwwallen bestaan uit keileem afkomstig uit het hoge Noorden en opgestuwd door de gletsjers. Aan het eind van het Saalien, zo'n 140.000 jaar geleden, werd het nog wat kouder waardoor de gletsjers aangroeiden en hun weg vervolgden naar het zuiden om te eindigen bij de lijn Haarlem-Nijmegen. De stuwwallen die daarbij ontstonden zijn van opgestuwd zand en vormen nu onder meer de Utrechtse heuvelrug en de Veluwe.

Na een korte warme periode, het Eemien (130.000 tot 115.00 jaar geleden) ontstond een nieuwe ijstijd, de laatste ijstijd, het Weichselien. Tijdens deze ijstijd kwamen de gletsjers niet meer tot in Nederland. De Noordzee lag wel droog omdat heel veel water op de polen en in de hoge berggebieden als ijs was vastgelegd. In dit toendraklimaat was er weinig begroeiing en hadden de overwegend westenwinden vrij spel.
Dat betekende dat veel zand uit die droogliggende Noordzee het land op werd geblazen waarbij dat zand het land en dus ook de keileemstuwwal ging bedekken. We spreken dan ook van de dekzanden.

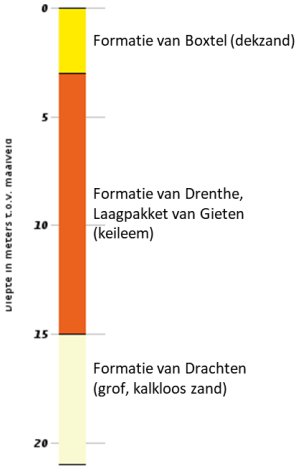

Boorpunt B09D303

De Hoge Berg bestaat hierdoor, net als de rest van de Texelse stuwwal, uit keileem met daarbovenop een laagje dekzand. Op sommige plekken op de Hoge Berg is dat laagje maar heel dun. Bij enkele drinkkolken voor de schapen kan je onderin de keileem zien zitten, een lemige substantie van klei en kleine, vaak scherpe steentjes die niet afgerond zijn omdat ze niet door rivieren maar door gletsjers getransporteerd zijn. Naast die kleine steentjes en grint hebben de gletsjers ook grote stenen, de zwerfstenen, getransporteerd en hier gedumpt toen het ijs smolt.

Bewoning
Vanwege de hoge ligging is de Hoge Berg al vroeg bewoond geweest, zoals o.a. blijkt uit de vondst van resten van kampen van jagers/verzamelaars, denk aan bewerkte stenen en botten, van zo'n 10.000 jaar geleden. Bij deze kampen van jagers/verzamelaar moeten we denken aan zomerkampen, niet aan permanente bewoning. Het is niet uit te sluiten dat hier al veel eerder mensen vertoefd hebben, mogelijk de Neanderthalers.

Naar de inhoudsopgave

Bank

Op Texel wordt veel gewandeld en gefietst, niet alleen door toeristen maar ook door de Texelaars zelf. Op veel plaatsen worden er door de beheerder van het gebied plekken ingericht waar de wandelaar of fietser even kan zitten, meegebrachte etenswaren kan nuttigen en even op adem kan komen.

Deze rustpunten worden vaak ingericht op een plaats die iets bijzonders heeft. Dat kan een hooggelegen uitzichtpunt zijn, een beschaduwde plek onder een paar bomen of een punt bij een splitsing van wegen.

In de jaren 1950-1960 werden de banken van Staatsbosbeheer standaard in “SBB groen” geschilderd, maar op dit moment worden de banken vaak onbehandeld of met een transparante beschermlaag opgeleverd.

Sinds een aantal jaren biedt Staatsbosbeheer de mogelijkheid om een eigen zitbank te laten plaatsen op een speciale plek. Daar kan dan een gedenkplaatje in verwerkt worden waarmee een dierbare wordt herdacht of een bijzondere gebeurtenis wordt gememoreerd. Deze banken worden gemaakt door de Novalishoeve, een zorgboerderij bij Den Hoorn.

Naar de inhoudsopgave

Begraafplaats

Op de Hoge Berg bevinden zich twee begraafplaatsen: de Oudeschilder begraafplaats en de Georgische Erebegraafplaats. (Zie ***Georgische erebegraafplaats "Loladze").***

Van oudsher kregen "gewone" mensen een graf op het kerkhof dat destijds letterlijk naast de kerk lag. Rijkere mensen en notabelen werden ín de kerk begraven. Dit is in veel kerken nog te zien aan de grafstenen in de vloer. Met ingang van 1829 werd begraven in de kerk vanwege de hygiëne verboden. Begraafplaatsen werden, ook vanwege de dichter wordende bebouwing daarna steeds meer buiten de bebouwde kom geplaatst.

Begraven in Oudeschild was niet goed mogelijk omdat de grond van Oudeschild te nat was. De begraafplaats van dit dorp werd daarom al vrij vroeg in de tijd op een van de uitlopers van de Hoge Berg aangelegd. Niet gauw vind je een begraafplaats met zo'n bijzonder mooie ligging. *'Ook u wacht ik'* staat op het fraaie toegangshek. Dat dwingt wel tot bezinning.

De begraafplaats is vermoedelijk halverwege de 19e eeuw aangelegd. Ene Pieter Smit werd er bijvoorbeeld al in 1859 begraven. De meest voorkomende namen op de graven zijn: Bakker, Vlas, Witte, Krijnen, Hin, Dekker, Blom, Dros, Schagen en Boon.
Er liggen niet enkel Oudeschilders, ook voor andere Texelaars is dit een geliefde laatste rustplaats. Er is geen wachtlijst, doch wacht niet te lang!

Naar de inhoudsopgave

Berm

Langs alle wegen op de Hoge Berg vind je een berm. Deze stukken grond hebben van oorsprong technische functies. Zoals steun van de wegconstructie, reserve ruimte voor een eventuele verbreding, plaatsing van straatmeubilair, uitwijkplaats in noodgevallen en het ingraven van kabels. Ook zijn ze belangrijk voor het opvangen en afvoeren van het regenwater met de daarin meegevoerde stoffen.

Tegenwoordig hebben de bermen ook een toegevoegde ecologische waarde. De flora en de fauna profiteren van een uitgekiend beheer. Door het maaien en afvoeren, wordt de grond verarmd en biedt dan plaats aan talrijke planten die van een voedselarm milieu houden. Daarnaast zijn de bermen ook erg belangrijk voor insecten (vliegen, vlinders en bijen) en kleine zoogdieren. Hiervan profiteren dan weer de vogels. De dieren gebruiken de bermen ook voor de migratie van en naar verschillende (natuur-)gebieden.

En niet als laatste geldt natuurlijk dat de berm zorgt voor een natuurlijke overgang van de weg naar het omliggende landschap. Dat is aantrekkelijk voor de flora, fauna en de mens[1].

Door het toenemende verkeer wordt het wenselijk geacht om de wegen te verbreden. In de winter worden de bermen vaak kapotgereden. Als oplossing worden de wegen vaak aan beide zijden voorzien van graskeien.

Naar de inhoudsopgave

[1] Ter info: Texel heeft 210 hectare aan bermen!

Boerengeriefhoutbosje

Op de Hoge Berg kom je naast het Bosje en het Doolhof, nog verschillende andere boomgroepen tegen. Deze bosjes kom je vooral tegen op plekken die ongeschikt waren voor landbouw of veeteelt. Te nat of te veel stenen in de ondergrond. De bosjes waren bedoeld voor boerengerief en bestonden vooral uit hardere of taaiere houtsoorten als eik, beuk en es. De opgroeiende bomen werden om de vijf tot tien jaar tot op de grond gesnoeid en de takken werden gebruikt voor bijvoorbeeld bonenstaken, gereedschapsstelen (essenhout!) en palen. Het overblijvende hout en de takkenbossen die bij het snoeien werden verzameld dienden als brandhout in de eigen haard of in de ovens van de bakkers.

Voorkomen
Boerengeriefhoutbosjes zijn dan ook vaak te herkennen aan bomen met een hele brede voet (die tot honderden jaren oud kan zijn) waaruit een aantal stammetjes omhoog steken. Vanwege het gebruik noemen we die bosjes ook wel "hakhoutbosjes" en je komt ze vaak in de buurt van bewoning tegen, bij een (oud) dorp, stadje of boerderij.
Om de bosjes in originele staat te houden zouden ze, net zoals vroeger, regelmatig tot de grond toe gesnoeid moeten worden, maar dat gaat weer ten koste van het aanwezige biotoop en is daarom vaak een lastige beslissing.
De bosjes dienden nóg een doel en dat was de vogelvangst. Zangvogels zoals de lijster en de vink werden ook in Nederland gegeten en de bosjes waren een prima plek om die diertjes te vangen. De vinkenbaan, aan de noordkant van de Schilderweg tussen de oude melkfabriek en Oudeschild was zo'n vanglocatie.

Geen miltvuurbosjes
In tegenstelling tot wat wel eens wordt verteld zijn erop Texel geen veepest bosjes of miltvuurbosjes. Dat waren bosjes die ontstonden op de plek waar kadavers werden begraven van vee dat aan een vee-plaag gestorven was. Door de eilandsituatie is de druk van virussen en andere ziekten op Texel van oudsher veel lager dan elders in het land. Dit is ook nu nog steeds het geval en bloembollenkwekers en aardappel- en lelietelers maken daar nog dankbaar gebruik van.

Ten tijde van de zeventiende- en achttiende-eeuwse veepestuitbraken voerde het gewestelijke- en het gemeentebestuur een stringent beleid, er was geen rundvee-import toegestaan op Texel[2]. Texel vormde toen een reservoir aan jongvee, wat tegen hoge prijzen in West-Friesland verkocht werd. In tijden van veepest in Noord-Holland stegen ook de schapenprijzen. De Noord-Hollandse boeren schakelden toen tijdelijk over op schapenhouderij. Dus vergeet het sprookje van veepest- en miltvuurbosjes. Zo worden gebruiken van elders door onjuiste veronderstellingen toegeschreven aan andere locaties. De meeste bosjes op Texel waren bosjes voor boerengeriefhout, zoals hierboven beschreven.

Broekbos
"Broek" is de aanduiding van een nat stuk land, dat meestal laag gelegen is. Denk aan "Broek op Langendijk" en "Broek in Waterland". Een "broekbos" is een bos dat op zo'n lage en natte plek is aangelegd of ontstaan. Aan de Schansweg ligt zo'n broekbos en het bos heet dan ook Broekersbos. Permanente aanvoer van drangwater water dat vanuit de hogere delen van de Hoge Berg naar de oppervlakte wordt geperst zorgt hier, op de grens met de mielanden, voor de natte ondergrond. De mielanden stonden vroeger in de winter permanent blank door onvoldoende afwatering.

Naar de inhoudsopgave

[2] Desondanks kwamen enkele gevallen van veepest voor, toegeschreven aan een lading koehuiden, maar mogelijk ook door personen meegenomen

Buitenplaats

Een buitenplaats bestaat uit een landhuis met aangelegde tuin. De tuin is vaak in één bepaalde stijl aangelegd, zoals de Hollandse stijl, Franse stijl, of Engelse landschapsstijl**.** De Baroktuin of Franse tuin en de Hollandse tuin is een tuin in formele stijl en kenmerkt zich door een hoge mate van symmetrie. De Engelse landschapsstijl probeert, als reactie daarop, juist het natuurlijke landschap te volgen, met (asymmetrische) waterpartijen, heuvels en slingerende paden.

Behalve over een tuin beschikt een buitenplaats meestal over landerijen en bossen die verpacht en geëxploiteerd werden. Veel oude buitenplaatsen zijn in handen gekomen van Natuurmonumenten, stichtingen, of nieuwe eigenaren die er een andere bestemming aan hebben gegeven zoals hotel of kantoor.

Brakestein
Al in 1661 wordt het huis vermeld. Gekocht door Braek, daarna door schoonzoon Smit. Dan komt het weer via familiebanden in bezit van Jan Braak, extraordinaris kapitein ter zee, die trouwt met zijn nichtje Anna Braak uit Oudeschild.
Zij richten het huis en tuin prachtig in en zijn zeer welgesteld. In 1775 is het verkocht aan Leendert den Berger, stiefzoon van Anna's overleden zuster Nanna Braak. Leendert was opzichter van 's Lands werken, iets als Ingenieur Waterstaat. Hij richtte het huis mooi in en breidde het uit tot Herenhuis.

De tuinen werden aangelegd in Hollandse stijl: een rechthoekig, strak verdeelde tuin met rechte paden en omringd door een gracht. Er zijn beelden, een schellenhuisje, fruit-boomgaard , zichtlijnen, boomsingel, wandelpaden, moestuin. Dit alles is te zien op een zeer gedetailleerde tekening uit die tijd.
Hebelius Potter bezocht in 1813 zijn broer die predikant was in De Waal. Zelf was hij ook predikant. Hij merkt op dat Texelaars in het algemeen geen liefhebbers van bomen zijn. En opzettelijk land en lucht bederven. Al wat boom is moet van kant.

Maar hij is voor deze tuin vol lof. Alles komt laat op Texel, men is in augustus pas boontjes aan het oogsten. Over Brakestein:
Deze buitenplaats had in de verlopen zomer voor toch meer dan driehonderd gulden aardbeien aan de op de rede liggende schepen geleverd.

Het woonhuis en de stolp zijn in 1889 herbouwd. Het werd jarenlang nog door de erfgenamen van Den Berger verpacht als boerenbedrijf. Het perceel is ongeveer 20 jaar geleden gesplitst in woonhuis met tuin en boerenschuur met landerijen.

Van de Vlis, auteur van "Lant van Texsel", noemt eind jaren '40 nog in de tuin aanwezige ornamenten: Ceres, Neptunus, Putti, Voet van zonnewijzer en voetstuk met kop, waarop brandhoutjes werden gehakt. Het huis Brakestein raakte in verval en werd tijdelijk als wol -en graanopslag gebruikt. De eigenaren woonden liever in Den Burg op Weverstraat, 15 en 17, waar mooie elementen uit Brakestein werden herplaatst.

De tuin en het woonhuis Brakestein zijn Rijksmonument en zullen geheel in oude luister worden hersteld. Deze winter al komen er fruitbomen in de boomgaard. De beelden van Neptunus en Ceres zullen weerkeren. De moestuin wordt ingericht en er komen nieuwe bomen in de boomsingel om de plekken van de oude verdwenen bomen op te vullen.
De tuin en de stijlkamer zullen voor publiek toegankelijk zijn. Er komt een informatiegebouwtje in de tuin. In de nabije toekomst wordt er een groep van vrijwilligers gevormd, om de diverse taken in de tuin te kunnen bemensen. Zoals: onderhoudswerkzaamheden, workshops geven, informatie verstrekken, gras maaien, snoeien, nestkastjes controleren, moestuin verzorgen enz.

Als je wilt zien hoe weelderig de inrichting van Brakestein vroeger was kun je een kijkje nemen in de Schoutszaal van hotel de Lindenboom in Den Burg. Hier is een houten wand te zien die afkomstig is uit Brakestein.

Naar de inhoudsopgave

Dijk

Zeedijken
Aan de Waddenzee kant van de Hoge Berg is men, na toestemming van Jan van Henegouwen in 1350, begonnen met de aanleg van de eerste zeedijken. Deze dijken werden gelegd op de lage kwelders langs het Marsdiep. Ze waren in eerste instantie gemaakt van grond en plaggen die gegraven werden op diezelfde kwelders. Deze dijkjes hadden een afmeting van 6 meter breed en 1,25 meter hoog. Omdat deze dijken regelmatig doorbraken moest men de dijken regelmatig verhogen en verstevigen.

De dijken werden gemaakt van zeewier en beschermd met houten palen en dat ging lange tijd goed totdat helaas de schepen van de VOC de paalworm uit de Oost meenamen. Deze worm heeft rond 1791 in korte tijd alle palen van de dijken verzwakt. Daarna is men overgegaan op het verhogen en bekleden van de dijken met zand en klei. En later aan de zeezijde met een bekleding van stenen.

De huidige zeedijk ligt ongeveer op dezelfde plaats als de dijkjes van 1350. De zeedijk is een aantal keren grondig aangepast aan het stijgende water. In 1930 op een hoogte gebracht van 3,25 meter met een stenen muurtje. Daarna in 1978 als gevolg van de watersnoodramp in 1953 en als laatste in 2019.

Door het maken van steeds nieuwe polders zijn een aantal oude zeedijken overbodig geworden. Zij werden dan ook vaak afgegraven voor nieuwe dijken. Ook zijn er bij de ruilverkaveling verschillende verloren gegaan. In het gebied van de Hoge Berg vinden we hier en daar nog een aantal van de oude zeedijken.
In het museum van Oudeschild is een lakprofiel te zien van de doorsnede van de dijk bij de Schans. Deze is gemaakt tijdens de laatste dijkaanpassingen.

Meer weten

Zie Youtube-filmpje met Michiel Bartels van Archeologie West-Friesland. Daarin wordt in vogelvlucht het verhaal verteld van de Texelse zeedijken, vanaf de eerste waterwerende zeedijken in de middeleeuwen tot nu. Zoekterm: hoe komen we aan onze zeedijken op Texel

Naar de inhoudsopgave

Doolhof

Oorspronkelijk was er op deze plek geen bosje, maar gewoon schapenland. Wel was er een "heilige plek" met een grote zwerfsteen die de Engelsteen werd genoemd (of Engelse Steen) en waar op het hoogste punt, iets noordelijker, een kapelletje, de Catharinakapel stond.

In 1789 schrijft Pieter van Cuyck in "Brieven over Texel" het volgende: "Welk een verschrikkelijke gebeurtenis heeft dien grond hier gebracht? Hoe komen er alle deze stenen, die men op deze hoogte vindt? Welk een kracht om een lichaam van vijfentwintigduizend pond zwaarte glad te rollen."

Wij weten dat het een overblijfsel is van de laatste en een na laatste ijstijd. Een berg van keileem en stenen, afgedekt met dekzand uit de laatste ijstijd.

Er zijn volgens zeggen veel leilijnen en aardstralen op deze plek.

Cornelis Roepel , afkomstig uit Den Haag, commies ter recherche, kocht het stuk voor zes gulden in 1764. Tot op dat moment was het gewoon land.

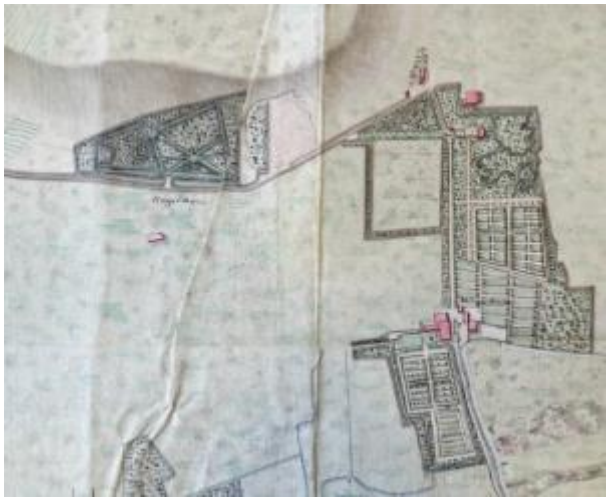

Figuur 1. Afbeelding kaart van Johan Hendrik Koch landmeter daterend van 1794- 1811

In 1784 kocht Arie Kikkert het. Hij maakte er een prachtige lusthof van. Een uitspanning voor uitstapjes vanuit Den Burg. Doolhof, prieeltjes, ofwel kabinetjes, een sterrenbos met lange zichtlijnen, bijvoorbeeld naar de steen met de zeven pannenkoeken. En naar de andere kant, de rede van Texel.

Het Doolhof op de Hoge Berg was dus een aangelegd bos met een recreatieve functie waarin beuken en eiken werden aangeplant met daartussen berken en elzen.

Het dolen in een doolhof had een symbolische betekenis. Je liep je levenspad. Maar ook was het een plaats waar je, in een van de prieeltjes, ongezien je geliefde even kon omhelzen, een buitenkansje in preutse tijden.

Een citaat uit zo'n beschilderd prieel met gedicht en geschilderde bloemen:

De welvaart bloeit in 't land, daar de eer de vrijheid kroont.
De kunsten zijn geacht, verdienste wordt beloond.

Een van de prieeltjes heette Ceres en een andere Neptunus. Wij kijken hier nu ook nog uit op het rijk van Ceres en dat van Neptunus. De naam van deze plek was destijds " 's Lands welvaren zicht".

In 1794 verkocht Kikkert het Doolhof aan burgemeester Reinbach. In 1840 kwam het via erven Reinbach in eigendom van de Gemeente Texel. Sinds 1966 is het in beheer bij Staatsbosbeheer.

Vele eeuwen is dit doolhof gebruikt door diverse Texelaars uit verschillende lagen van de bevolking. Dit jaar (2020) wordt er een renovatie en verfraaiing met stinzenplanten[3] uitgevoerd. De zeven pannenkoeken zijn recentelijk vernieuwd.

Het bosje is vrij toegankelijk. Let ook op vogels en het mooie uitzicht.

Meer weten

De Doolhof is beschreven door Jan Holwerda in "Toenmalige tuinen op Texel" in "Tuingeschiedenis in Nederland II", Stichting Tuinhistorisch Genootschap Cascade, 2016. Tevens verschenen in "Uitgave van de Historische vereniging Texel" no. 119 (als pdf beschikbaar via de website van de Historische Vereniging Texel en het Regionaal Archief Alkmaar)

Naar de inhoudsopgave

[3] Stinzenplant (of stinsenplant) is de benaming voor een groep planten die van oorsprong alleen als ingevoerde sierplantensoort voorkwam in landgoederen, boerenhoven, pastorietuinen en dergelijke, en zich daar handhaafden of verwilderd zijn. Hun *natuurlijke* verspreidingsgebied hebben ze veelal veel zuidelijker. Het woord komt van het Friese "stins" dat "stenen huis" betekent.

Eendenkooi

Toepassing
Een eendenkooi is een vangmiddel. Met een eendenkooi vang je eenden. De kooi bestaat uit een plas met vangpijpen, omzoomd door bos of gewas[4]. De vangpijpen zijn omgeven door rietschermen en afgedekt door een net.
De eigen tamme eenden van de kooiker zijn z.g. stal-eenden. Die lokken de te vangen wilde eenden 's nachts mee naar de plas. Achter de schermen lokt de kooiker de eenden met voer en het kooikershondje de vangpijp in. De eenden hebben wel trek en zijn nieuwsgierig naar het pluimstaartje. Als de kooiker zich laat zien vluchten de wilde eenden verder de pijp en uiteindelijk het vanghokje in. Daar gaan ze "de pijp uit". Dit ingenieuze systeem bestaat al zo'n vijf eeuwen.

Eendenkooien op Texel
Van de meer dan duizend kooien in Nederland zijn er nog ongeveer 110 over. Op Texel hebben we er nog vijf over van de naar schatting 10 stuks.
Oorspronkelijk werden de eenden gevangen voor de bout. Om op te eten. Tegenwoordig gebeurt dit nauwelijks meer. Wel wordt er nog gevangen om te ringen, voor de wetenschap.

Voor het goed functioneren van een eendenkooi is absolute rust in, maar ook rondom de kooi een onontbeerlijke voorwaarde. Daarom duldt een kooiker niemand anders in zijn kooi. Veel kooien zijn omgeven door een stiltegebied, het "afpalingsrecht", waarbinnen niets mag worden ondernomen wat de eenden zou kunnen verstoren. Deze eeuwenlange rust in combinatie met de beschutte plas maakt een eendenkooi tot een uniek natuurge-

[4] Zie de plattegrond op de volgende bladzijde

bied. In het microklimaat gedijt een grote verscheidenheid aan planten, vogels en insecten.

Dames Dijt
De Eendenkooi van Westergeest, tegenover "De Waddel", is zo'n vier eeuwen oud en heette voorheen Dames Dijt. De vroegst gevonden vermelding is van 1650.
In 1992 is de kooi door Natuurmonumenten gekocht van de familie Dijt die hem bijna een eeuw in bezit had. Het afpalingsrecht bedraagt 1506 meter (400 Rijnlandse Roeden) gerekend vanuit het midden van de kooi. Bijzonder in deze kooi is de rijkdom aan wilde hyacinten die ooit als bijverdienste werden gekweekt. Kooiblomme op sien Tessels. Blauwe en witte, al in 1899 door Thijsse geroemd.

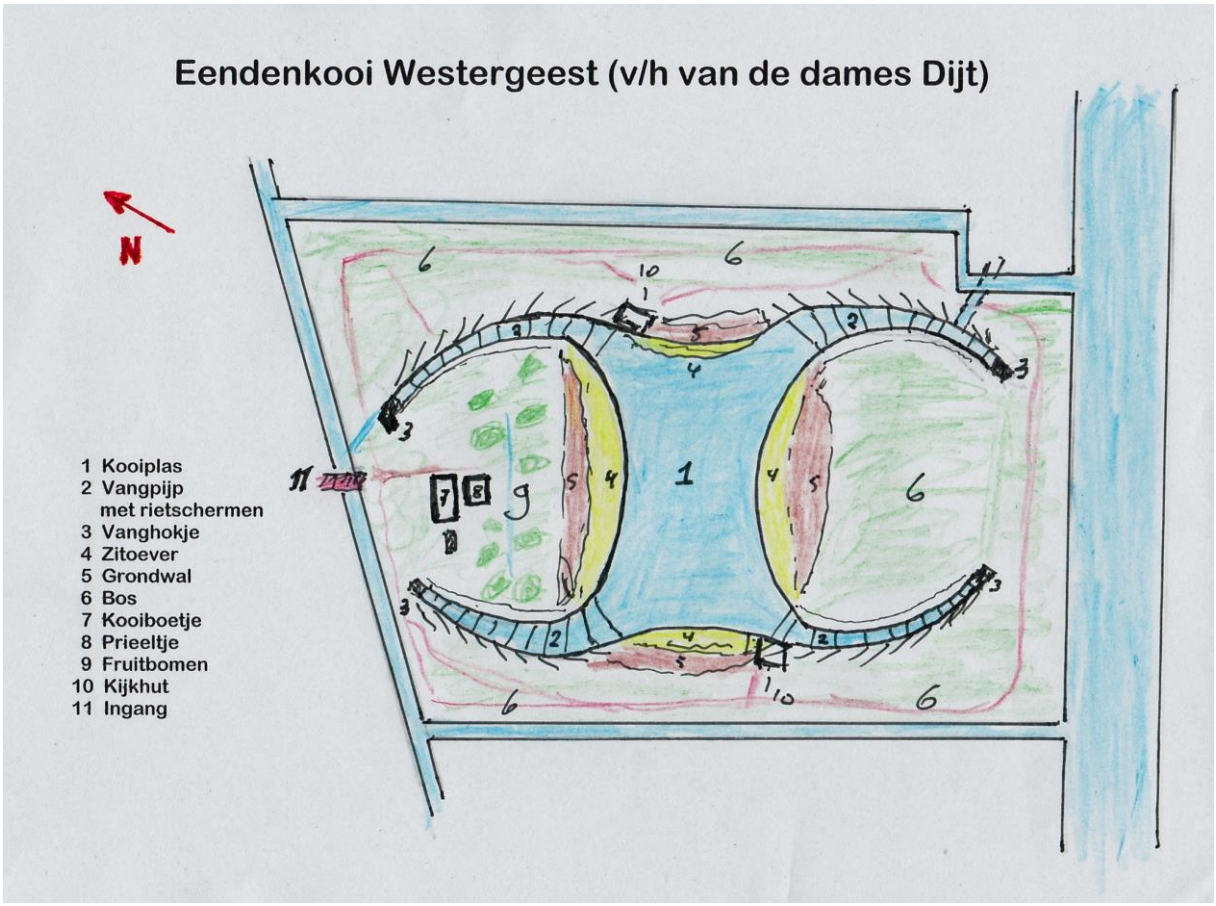

Plattegrond Eendenkooi Westergeest

Meer weten

Meer weten? Over eendenkooien is veel gepubliceerd. Google maar eens rond. Specifieke vragen mag je mij stellen: kj.harting@texel.com . Kees Jaap Harting

Naar de inhoudsopgave

Fort/Schans

Ligging
Vanaf het nieuwe gemaal De Schans kijk je zo binnen in fort De Schans. We zijn hier zo gewend dat we nauwelijks beseffen dat het fort ooit een prachtige stervorm had. Doch in 1930 was er grond nodig voor het versterken van de waddendijk (in verband met de geplande aanleg van de Afsluitdijk) en bleef er van dit fort met al in 1922 een plek op de voorlopige Monumentenlijst slechts een halve ster over.

Historie
Fort De Schans werd in 1574-1575 aangelegd door Willem van Oranje om te voorkomen dat de Spanjaarden via het Marsdiep toegang kregen tot de Zuiderzee en de Rede van Texel. Een eeuw later werd het uitgebreid met kazernes , poorten en een kruitmagazijn. Het fort moest nu vooral de Rede van Texel beschermen, waar de schepen (onder andere van de VOC) geladen en gelost werden en wachtten op de juiste windrichting om te vertrekken.

In de Franse tijd (1810-1813) breidde Napoleon – bang voor een Engelse inval - het fort uit met de twee nevenforten, de Redoute en de Lunette. Hij kwam op 16 oktober 1811 zelf naar Texel om de werken te inspecteren.

Het fort nu
Natuurmonumenten heeft het fort eind jaren negentig gerestaureerd en zoveel mogelijk teruggebracht naar de situatie van 1813. Met grond die in 2017 vrijkwam bij het aanleggen van de Vogelboulevard kregen beide hulpforten die in 1930 geheel werden afgegraven weer hun vorm terug: een Lunette vlakbij de bebouwde kom van Oudeschild en een Redoute bij de bocht in de weg die Redoute heet.

Naar de inhoudsopgave

Galgenveldje

In de 14e eeuw werd hout ten behoeve van het oprichten van een galg aangevoerd in opdracht van de graaf van Blois. Texel was toen boomloos, alle hout voor de bouw moest per schip worden aangevoerd, of werd als wrakhout op het strand gevonden.

(Deel van) de kaart van Texel en Wieringen die aan Jan van Scorel wordt toegeschreven (gedateerd voorjaar 1552). Op de kaart (die niet op het noorden ligt!) zijn drie galgen te zien (hier rood omcirkeld) Bron: Zijpermuseum.

Locatie: perceel grasland haaks op Schansweg, even zuidoostelijk van voorheen Panorama. Vanaf Panorama richting dijk: even voorbij Land- en Zeezicht aan je linkerhand, een lang, smal stuk land.

Het boek "Veldnamen van Texel" van Sjaak Schraag beschrijft dit stuk land op blz. 167 rechtsonder.

Waar de galgen op dat land exact stonden: geen idee. De bedoeling was, dat de galg van verre zichtbaar was. Als gevolg van dat principe heeft de galg waarschijnlijk hoger op de Hoge Berg gestaan, een stuk van de huidige Schansweg af; vermoedelijk in de nabijheid van het voetpad wat al in de Middeleeuwen vanaf Den Burg over de Hoge berg naar de St Catharinakapel liep; in ieder geval vanaf het ontstaan van Oudeschild, misschien al eerder, dat pad verder naar 't Buurtje.

Naar de inhoudsopgave

Gemaal

Ligging
Vlakbij Fort de Schans ligt, tegen de Redoute aan, het gemaal De Schans. Texel heeft vijf grote gemalen en vier kleine. Van de grote gemalen zijn er vier splinternieuw (2019), waaronder het gemaal De Schans.

Doel
Een gemaal is eigenlijk niets anders dan een grote waterpomp die water uit een laag gelegen gebied (meestal een polder) oppompt in een watergang met een hoger peil. Op die manier wordt voorkomen dat het lager gelegen gebied volloopt en overstroomt. Voordat er sprake was van gemalen werd hetzelfde werk gedaan door windmolens (bekend voorbeeld: Kinderdijk). Toen stoommachines hun intrede deden werden die windmolens vaak vervangen door stoomgemalen (voorbeelden: Woudagemaal bij Lemmer en stoomgemaal "Vier Noorder Koggen" in Medemblik). De stoomgemalen werden opgevolgd door gemalen met dieselmotoren (voorbeeld: dieselgemaal J. Leegwater in Alkmaar) en tegenwoordig zijn de meeste gemalen elektrisch, ook gemaal De Schans.

Gemaal De Schans
Het gemaal De Schans pompt het water onder de Waddendijk door, de Waddenzee in, maar bij polders die verder van de zee of een rivier liggen wordt het water door een gemaal vaak in een "boezem" gepompt. Een breder water of kanaal waardoor het water verder wordt afgevoerd

De grote gele elektromotoren in gemaal De Schans zijn vanaf het fietspad langs de Redoute goed te zien. Zij drijven de pompen onderin het gemaal aan. Het zijn pompen van het type "slakkenhuis-pomp" (centrifugaalpomp). De pompen in gemaal De Schans zijn visvriendelijk omdat ze maar één schoep hebben en langzaam draaien. Dit betekent dat vissen een grote kans op overleven hebben als ze vanuit de Texelse polder de Waddenzee in worden gepompt.

Naar de inhoudsopgave

Georgische erebegraafplaats “Loladze”

Ligging
Als je via het fraaie hek dat in 1973 door Georgië aan Texel geschonken is, de Georgische erebegraafplaats “Loladze” betreedt, zie je een grindpad dat een grasveld omsluit met twaalf grafrijen, waarop lage rozenstruiken zijn geplant. Aan de linker- en rechterzijde van de begraafplaats liggen langs de bakstenen muur ook twee met rozenstruiken beplante grafrijen.

Deze oorlogsbegraafplaats, door de Texelaars meestal aangeduid als het “Russenkerkhof”, ligt net als Begraafplaats Oudeschild in een prachtig authentiek Texels landschap. Aan het hoofdeinde van het ereveld staat een grijsgranieten monument waarop naast twee lauwerkransen, het wapen van Texel en het embleem van de Sovjet-Unie zijn te zien. Pal voor dit monument ligt onder een bloembed het graf van Loladze, de leider van de Georgiërs.

Gedenktekens
Twee gedenkstenen herinneren aan de 41 Georgiërs die op 21 april 1945 bij boerderij Buitenzorg aan de Vuurtorenweg en de 61 die bij De Mok geëxecuteerd werden.(Op de stenen staan de onjuiste aantallen 65 en 70).

Een bijzonder gedenkteken- een plaquette met haar beeltenis en met de tekst: “Aan Cornelia Boon- Verberg van haar Georgische zonen- mei 1985” herinnert aan haar enorme inzet voor de Georgiërs in nood tijdens hun mislukte opstand tegen de Duitsers (6-26 april 1945). Nu is hier de laatste rustplaats van 485 Sovjetonderdanen. Van de 756 Georgiërs die op 5 april 1945 deel uitmaakten van het Georgische Infanterie-Bataljon 822 kwamen er 532 om. De Georgische muiterij in 1945 wordt op Texel ook wel de “Russenoorlog” genoemd.

Naar de inhoudsopgave

Hek/heining

Overal op Texel zien we hekken in diverse uitvoeringen, zo ook op de Hoge Berg. Een hek is bedoeld om vee binnen een bepaald gebied te houden of om cultuurgrond tegen het vee te beschermen. In principe bestaat een hek uit verticale planken, staven of palen die overdwars zijn verbonden. De draaiende delen in een hek, worden ook hek genoemd. Als deur worden ze gebruikt in de tuinwallen op de hoge berg. Van oorsprong bestaat dit houten hek uit vier horizontale planken met drie verticale planken en twee schuine schoren. Dit hek wordt tussen palen gehangen aan een gesmeed ijzeren hekstel en niet met scharnieren. Door dit hekstel is het mogelijk om het hek op te tillen en over het hoge gras en/of de ongelijke ondergrond te openen. Aan de sluitzijde valt het hek in een stalen haak. Om onderhoud technische reden zijn veel houten hekken vervangen door veel minder fraaie stalen hekken.

Op de Hoge Berg zijn er ook een aantal sierhekken te vinden, zoals de hekken van de Georgische begraafplaats en het kerkhof van Oudeschild.

Naar de inhoudsopgave

Klaphekje

Wandelend door het landschap loopt het pad soms door een weide die wordt begraasd. Om de wandelaar de mogelijkheid te geven de heiningen te passeren worden zogenaamde "Klaphekjes" gemaakt. Dit is voor de wandelaar handig zodat hij of zij niet over heiningen hoeft te klimmen en grote hekken hoeft te openen.

Voor de boeren is er de zekerheid dat de hekken dicht vallen en het vee binnen blijft. Er zijn verschillende vormen om de heiningen te passeren. Zo zijn er ook overstapjes en tourniquets.

Naar de inhoudsopgave

Kolk

Een kolk is een diepe waterplas, die is ontstaan bij een dijkdoorbraak. Op Texel noemen we die echter een "*weel*". De gegraven drinkpoelen voor het vee op Texel, en met name die op de Hoge Berg noemen we op Texel "Kolken". De kolken komen vol te staan door regenwater van het omliggende terrein. Soms geholpen door wat greppels en geulen. Door de bodem van de aanwezige keileem blijft het water in de kolk staan. Door de verschuiving van veeteelt naar landbouw zijn er op Texel al vele kolken verdwenen. De kolken moeten worden onderhouden om dicht groeien te voorkomen. Kolken die het hele jaar vol met water staan zijn vaak bijzondere natuur paradijsjes.

Bij een aantal kolken kun je in de kale onbegroeide wanden de keileem zien.

Bij het IVN Texel is een Kolkengroep die de komende jaren diverse kolken gaat inventariseren op de flora en fauna met als doel deze kolken te behouden voor de toekomst.

Naar de inhoudsopgave

Leemkuil

Tot en met het begin van de twintigste eeuw werd er in het gebied langs de Leemkuil leem gewonnen. Dit werd gebruikt voor vloeren in stallen, de bodem van het hooivak en voor dorsvloeren. Ook de bakkers gebruikten het voor het maken van hun ovens. De leemkuilen behoorden aan de "Armen Kamers" van Den Burg. Voor een Kruiwagen betaalde men acht penningen. Voor een kar drie stuivers en voor een wagen zes stuivers. Als men zonder vooraankondiging leem uit de putten haalde stond daar een boete op van drie guldens. Deze werden eerlijk verdeeld onder de aangever, de baljuw en de armenkamers.

De juiste locatie van deze kuilen is moeilijk meer precies vast te stellen. Maar dat was ongeveer ter hoogte van de kruising Hoge Kruiske wegje met de Leemkuil.

Tegenwoordig herinnert alleen de naam van de weg en de naam van de boerderij nog aan de leemkuilen die hier ooit waren.

Naar de inhoudsopgave

Oever

Oeverbegroeiing
De randen van de sloten en watergangen, de *oevers*, hebben een eigen vegetatie en vaak ook een kenmerkende fauna. We spreken dan over een oeverbegroeiing (riet, lisdodde, kalmoes) en oeverfauna (kikkers, ratten, salamanders).

Vanwege het primaire belang van een goede waterafvoer krijgen de oevers van de watergangen weinig gelegenheid om zich op een natuurlijke manier te ontwikkelen: ieder najaar wordt de begroeiing immers verwijderd en slootkanten worden netjes recht en onder de juiste schuinte gehouden. Door deze *beheersmaatregelen* is er weinig variatie tussen het ene stuk oever en het andere en is ook de soortenrijkdom beperkt.

Natuurlijke oevers

Een natuurlijker oever vind je langs het Boerenwandelpad Brakestein. Hier is de overgang van land naar water opzettelijk glooiend gemaakt zodat er een groter overgangsgebied ontstaat waar meer verschillende soorten zich kunnen vestigen en leven. Overigens vindt ook hier onderhoud plaats en wordt begroeiing ieder jaar deels verwijderd.

Ook langs de voormalige kreken bij de "Apotheek", het bijzondere grasland in de Gouden Driehoek, zuidoostelijk van Brakestein werden natuurlijke oevers aangelegd. Deze zijn echter al na een paar jaar afgeslagen tot steile overgangen.

Naar de inhoudsopgave

Pad/Paadje

Vroeger verplaatsten mensen zich voornamelijk over smalle voetpaden en onverharde wegen door het landschap. Naarmate de bevolkingsdichtheid toenam, werd het op paden en wegen drukker. In de 19e eeuw begon men het verharden van de verbindingswegen tussen de dorpen. In die tijd is men ook overgegaan tot het planmatig inrichten van bermen. Maar de onverharde weggetjes op de Hoge berg bleven hier gelukkig buiten.

De paden die we aantreffen op de hoge Berg hadden een dubbele functie als doorgaande weg en voor de bereikbaarheid van de percelen boerenland.

Naar de inhoudsopgave

Put

Een put wordt gegraven om grondwater te winnen (of, in de buurt van gebouwen om regenwater te verzamelen). Het winnen van grondwater kan op daarvoor geschikte plaatsen. Het grondwater moet niet te diep zitten (zoals hoger op de Hoge Berg) en op sommige plaatsen kan hier op het eiland het water in de ondergrond zilt zijn.

Het is hier een nat gebied aan de voet van de Hogeberg. Het hoogteverschil zorgt voor "drang" in het grondwater: de druk van het water hoger in de berg zorgt ervoor dat het onderaan de berg als het ware uit de grond wordt gedrukt. Oorspronkelijk kon men hier het water in bepaalde periodes van het jaar gewoon opscheppen.

De eerste put werd gegraven in 1627. Snel daarna kwam er een tweede put. In de toptijd spreekt men van zeven putten. Het water werd opgepompt met handpompen. Het werd in tonnen "leggers " van 500 liter in een praam over de Skilsloot vervoerd. De vaten werden via een hijsconstructie over de dijk getakeld en naar de schepen op de rede van Oudeschild gebracht. Een schip met 250 man had 100.000 liter nodig. Per uur kon er 1800 liter water worden geleverd. Er werd soms dag en nacht gepompt om voldoende water naar de schepen te brengen.

Er is nog steeds een voortdurende drang van water uit de Hoge Berg. Het water is sterk ijzerhoudend en daardoor goed bewaarbaar. Het water werd ook gebruikt als drinkwater, onder andere voor de bewoners van Oudeschild. Nabij de putten was een boerderij met moestuin, het Huis aan de Put, schuin tegenover Brakestein.

Wezenputten
De putten en omliggende grond en gebouw waren eigendom van het Weeshuis in Den Burg. De opbrengst van het water kwam ten goede aan de wezen.
Als je door de deksel van de putten kijkt kun je zien dat de wanden begroeid zijn met Tongvarens. Dit is een van de weinige plaatsen op Texel waar deze varens voorkomen.

Drinkwater nu
Was men vroege afhankelijk van regen water en putten zoals de Wezenputten, tegenwoordig is de watervoorziening op Texel geheel anders geregeld. Nu komt het water van "de overkant" via een dubbel leiding in de zeebodem vanuit Den Helder.

Door de opkomst van het toerisme nam het watergebruik op Texel enorm toe. De twee zoetwaterbellen, onder de Hoge Berg en in de duinen, konden de toename niet aan. In warme zomers was er een watertekort. In de jaren 1968 tot 1972 werd er daarom ook water vanuit Den Helder aangevoerd met tankboten.
In 1971 werd er gestart met de bouw van een waterfabriek annex electriciteitscentrale. Deze maakte van zout waddenwater geschikt drinkwater. In 1988 heeft men de leidingen onder de Waddenzee gelegd. Het gebouw van de electriciteitscentrale is nu in gebruik door aannemer Tatenhove, net achter de IJsdijk bij Oudeschild.

Om de productie van de waterfabriek op een constant niveau te houden werd in de wintermaanden het water opgeslagen in de Hoge Berg. In de drukke tijden werd het daar weer uitgepompt. De voorzieningen hiervoor zien wij nog altijd langs de Leemkuil.

Naar de inhoudsopgave

Schapenboet

De boeten fungeren vooral als noodstal en als opslagruimte voor hooi, schapenvoerbakken en andere materialen. Daarnaast vinden schapen er beschutting bij guur weer (waaronder felle zon) en bieden ze ooien een plaats om te lammeren. Dat gebeurde echter meestal op de boerderij; alleen boeren zonder boerderij, maar met schapenboet gebruikten de boet voor de lammerij.

Oriëntatie
Mensen vragen zich wel af waarom de Texelse schapenboeten hun vreemde vorm hebben. Het lijken wel halve schuren – als je er twee tegen elkaar zou zetten dan zou het een "normale" schuur zijn, zoals je die op het vaste land hebt. De reden is dat er aan de schuren een rechte kant moet zitten omdat ze vroeger tot de nok met hooi gevuld werden. Hooi werd vroeger los op de kar gestoken, dus niet in pakjes, balen of rollen. Een volbeladen hooiwagen kun je strak tegen de rechte kant zetten en het hooi kun je dan, door de luiken die er boven in zitten, direct van de wagen in de boet steken.

De schapenboeten staan bijna allemaal met de verticale topgevel naar het noordoosten gekeerd, waardoor de wind er weinig vat op heeft. In ons land waait het immers meestal vanuit het zuidwesten. Dat één van de zijden met schuine dakvlakken wel op de wind ligt, is geen bezwaar. Daar is de boet speciaal voor uitgelegd. Dankzij de vormgeving is die er goed tegen bestand.

De kenmerkende ligging van de schapenboeten heeft trouwens nog een voordeel. Het binnenbrengen van het losse hooi kan in de luwte van het gebouwtje gebeuren..

Meer weten

"Verhalen over Texelse schapenboeten", Wilma Eelman
http://www.agriwiki.nl/wiki/Schapenboet
https://www.staatsbosbeheer.nl/natuurgebieden/texel/bezienswaardigheden/schapenboeten

Naar de inhoudsopgave

Sloot

In de lagere delen van het Hoge Berg gebied lopen veel sloten en watergangen. Die zijn nodig om de velden droog genoeg te houden zodat er veeteelt en landbouw mogelijk is. De kronkelige sloten zijn restanten van oude, natuurlijke waterlopen: kreken.

De sloten en watergangen in dit gebied zijn extra bijzonder omdat er op verschillende plaatsen vermenging plaatsvindt van het zoete (regen-)water afkomstig is van de Hoge Berg met zout (zee-)water dat als "kwelwater" onder de Waddendijk door komt. Hierdoor ontstaan er verschillende zoutgehalten (gradiënten) die weer tot bijzondere milieus met bijzondere planten en waterbeestjes kunnen leiden. Daarnaast ontstaat er dynamiek omdat het waterpeil ten behoeve van de landbouw, door middel van stuwen in de watergangen, in de zomer opzettelijk hoger wordt gehouden (zomerpeil) terwijl het 's winters wat lager ligt (winterpeil).

Vanwege het belang van de watergangen voor de waterhuishouding worden ze intensief onderhouden. Het Hoogheemraadschap Noorderkwartier (HHNK) is op Texel verantwoordelijk voor het waterbeheer (dijken, gemalen en watergangen).

Najaarsschouw
Landeigenaren waarvan de grond aan een schouwsloot grenst hebben de verantwoordelijkheid om die sloot te onderhouden. Dat betekent dat die eigenaar moet zorgen dat de sloot op de vastgestelde breedte en diepte moet worden gehouden. Tijdens de najaarsschouw (vanaf de derde maandag in oktober) controleert het Hoogheemraadschap of hieraan is voldaan. En dit is ook de reden dat je vanaf eind september overal op Texel landbouwmachines de oeverkanten ziet vrijmaken en het verwijderde plantenmateriaal op de kant ziet deponeren van waar het na een tijdje wordt afgevoerd.

Naar de inhoudsopgave

Stuw

Om het waterniveau in verschillende gebieden apart te kunnen regelen zijn er vele stuwen aangelegd. Vroeger werden die met de hand bediend (linkerfoto, door planken in de stuw te schuiven wordt de waterstand verhoogd) maar tegenwoordig kunnen vele stuwen op afstand bediend worden (rechterfoto).

De moderne stuw op de rechterfoto heeft nog een extra functie. De stuw is geplaatst in een (oude) zeedijk, maar aan de rechterkant van de stuw zie je nog de twee tandheugels van verticale schotten waarmee dit "gat in de dijk" gedicht kan worden, mocht het naastliggende poldergebied overspoeld worden.

Naar de inhoudsopgave

Tocht/hoofdwatergang

Het overtollige water van Texel wordt verzameld in sloten die uitkomen in de hoofdwateringen, “tochtsloten” of ook wel kanalen. Via deze kanalen wordt het water naar één van de vijf gemalen op Texel geleid waarna het door de dijk wordt gepompt.

Naar de inhoudsopgave

Tuunwal

Ontstaan en functie
De vroegste gegevens over de aanleg van tuinwallen op Texel dateren al uit de 13e eeuw. Deze eerste tuinwallen werden gemaakt in de duinen. Vroeger kregen vooral schapen in vochtige duinvalleien last van de, ook voor mensen gevaarlijke ziekte, leverbot[5]. Men wist toen nog niet dat een slakje tussengastheer was van de parasiet die deze ziekte veroorzaakte. Toch begreep men wel dat de schapen minder kans liepen om ziek te worden als de vochtige en natte valleien niet meer bereikbaar waren voor de schapen. Daarom begon men de natte valleien af te zetten met "Duinwallen"

Het aantal tuinwallen nam vanaf de 16e eeuw sterk toe vanwege het afschaffen van het recht op "overal". Boeren hadden voor die tijd het recht om hun vee -meestal schapen- 9 maanden per jaar vrijwel overal op Texel te laten grazen. Dat recht werd afgeschaft op advies van de Staten van Holland en dat ging op Texel dorp voor dorp.

Als er geen oppervlaktewater beschikbaar is, kan je echter geen sloten maken om weilanden af te grenzen en ook hout was schaars op het toen nog vrijwel boomloze Texel. De oplossing werd dus de aanleg van tuinwallen, gemaakt van graszoden als "muren" en daartussen een kern gevuld met losse grond. Als dak komt tenslotte bovenop een dekzode te liggen. Voor het maken van een tuinwal heeft het Tessels zelfs een werkwoord: "tuunen". Het was zwaar werk, je kreeg er "lange arreme en wiede neusgate fon". De vorm van de zoden hing af van de grondsoort want tuinwallen kwamen vanaf de eerste verpachting van de duinen in de 19e eeuw ook voor op de weilandjes van duinboeren.

Tuinwallen zijn ongeveer een meter hoog, aan de voet een meter breed en bovenop nog een halve meter. Vroeger zette men er in de duinen wel takken van duindoorns bovenop als biologische voorloper van prikkeldraad.

[5] Fasciola hepaticia, een platworm.

Tuinwallen nu
Tegenwoordig worden er op Texel ter verfraaiing van het cultuurhistorisch waardevolle landschap weer nieuwe tuinwallen aangelegd, maar dat gaat nu machinaal. Bij de meest gebruikte techniek worden graszoden uit het weiland net naast de te vormen tuinwal machinaal gestoken en eenvoudigweg horizontaal opgestapeld. Er is dus geen sprake meer van een kern met losse grond en het gras is steeds naar boven gericht.

Bij Den Hoorn is onlangs echter een nieuwe techniek toegepast waarbij het gras van de zoden die de muren vormen wel als vanouds weer naar buiten is gericht en waarbij het effect van de vroeger veel toegepaste ruitzoden wordt benaderd. Voordeel daarvan is dat de gebruikte graszoden dikker en dus beter doorworteld kunnen zijn.

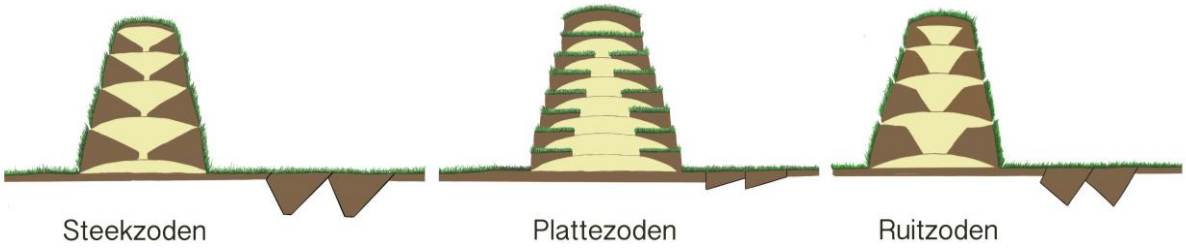

Verschillende manieren om een tuinwal te maken

Biologisch belang
Behalve dat ze de indeling van het landschap zo'n karakteristiek beeld geven, zijn tuinwallen ook van groot biologisch belang. Ze vormen als het ware de bermen van weilanden maar doordat het muurtjes zijn, kennen ze ook een zon- en een schaduwzijde en vanwege hun hoogte ook een vochtgradiënt. Van groot belang is ook de mate van rust en van bemesting van de grond. Karakteristieke bloemen van oude tuinwallen als Grasklokje, Zandblauwtje, Muizenoor, Schapenzuring, Eikvaren en -heel soms nog- Engels gras zal je op een nieuwe tuinwal niet tegenkomen.

Omdat de graszode van een "modern" Engels raaigrasland veel losser beworteld is dan een graszode van ouderwets kruidenrijk grasland, zijn recent gezette tuinwallen minder stevig dan de oudere tuinwallen. Daardoor loopt het zand er dikwijls snel weer uit. Doordat de grond van nieuwe tuinwallen minstens zo'n 10 jaar nodig heeft om tot rust te komen en veel rijker bemest is, zijn de nieuwe tuinwallen vaak veel ruiger begroeid. Dit betekent overigens niet dat ze biologisch niet waardevol zijn, want ook planten als Brandnetel, Veld- en Ridderzuring, verschillende soorten distels, Duinkruiskruid, Raket en ook vele grassoorten zijn belangrijke waardplanten voor insecten. Om de rijping van jonge tuinwallen goed te laten verlopen, is het belangrijk dat ze elk jaar gemaaid of begraasd worden en dat het maaisel wordt afgevoerd. Zo verarmt de grond langzaam alhoewel het vanwege de hoge nitraat en ammoniakconcentraties in de lucht de vraag is of dit op den duur weer zal leiden tot de typische plantengemeenschap zoals we die nu gelukkig nog op de oude tuinwallen op de Hoge Berg kunnen vinden. Ook moeten tuinwallen steeds worden onderhouden omdat ze bij hoge ouderdom de neiging hebben om in te zakken. Wat dat aangaat zijn 't net mensen…..

Tuunwoal
De Tesselse naam voor tuinwal is "tuunwoal". Je vindt ze op het oude land tussen Den Hoorn en Oost. Ze dienen om dieren binnen of buiten te houden.
Tijdens de ruilverkaveling in de jaren '50 en '60 leidde het vooruitgangsdenken ertoe dat veel tuinwallen werden weggehaald omdat ze niet meer in de gewenste schaalvergroting van de landbouw pasten. Maar mede door de sterke toename van het toerisme zag men ook de schoonheid en het bijzondere van het tuinwallenlandschap en keerde het tij enigszins.

Op de Hoge Berg zijn de tuinwallen het best bewaard mede omdat dit gebied al in 1968 een landschapsreservaat werd en delen in eigendom van Staatsbosbeheer, en later ook van Natuurmonumenten, kwamen. Boeren werken op de Hoge Berg volgens beheerscontracten en ontvangen een vergoeding voor goed onderhoud. Kenmerkend voor de Hoge Berg zijn de holle weggetjes waar je op een nauw paadje tussen twee tuinwallen door kunt lopen. Zijn tuinwallen uniek voor Texel? Nee, we vinden ze ook op Wieringen, in Gaasterland en het Land van Vollenhove in NW Overijssel. Daar zijn ook allemaal dezelfde type keileemheuvels die zo'n 150.000 jaar geleden in de voorlaatste ijstijd (het Saalien) door de gletsjers gevormd zijn. Hetzelfde type landschap leidde dus in verschillende gebieden tot dezelfde oplossing!

Meer weten

- Drenth, M., Slagt, A., Bruin-Baerts, K., Witte, G. & Maas, C. (2018). Tuinwallen. Het typisch Texelse landschap. In: LEVE het landschap. Druk: Zilte Zaken: 6-11.
- Eelman, W. en Grabowski, R. (2014). Verhalen over Texelse Tuunwallen. ISBN978-90-820769-2-9: 64 pp.
- Eggelte, H., Tande Lid, D., Ebregt, A., Havelaar, N., den Besten, R., Kolvoort, M., van der Flier, S., 2016. Veldgids Nederlandse Flora. KNNV-uitgeverij, ISBN 978 90 5011 4912: 480pp.
- Haaf, ten. C. & Kat. E. (2004). Tuinwallen en kolken op Texel. Ten Haaf en Bakker ecologisch en hydrologisch adviesbureau, Rapport in opdracht van de Gemeente Texel.
- Heessen, H.J.L. & Gleichman, J.M. (1974). Tuiwallen op Texel. De Levende Natuur 77: 256-265.
- Verslag Jan Boon Aandachtsterrein, Natuur Gidsen Opleiding IVN-Texel 2017-2018.

Met dank aan Wilma Eelman voor het nakijken van een eerste versie van dit stuk

Naar de inhoudsopgave

Veerooster

Een stalen rooster boven een kuil zorgt ervoor dat mensen makkelijk toegang hebben tot een bepaald gebied terwijl dieren het gebied niet kunnen betreden of verlaten.
Op de hoge berg zien we veeroosters toegepast op plaatsen waar vroeger hekken stonden. De boeren hebben hiervoor gekozen om snel de weilanden met schapen met hun voertuig te kunnen bereiken.

In natuurgebieden met wild of grote grazers wordt het een wildrooster genoemd.

Naar de inhoudsopgave

Zandkuil /insectenreservaat

Ontstaan
In 1742 begon men hier gereglementeerd zand af te graven. Het zand diende voor het schoon houden van koeienstallen, wegverhoging en dijken. Het graven mocht het Doolhofstuk niet schaden of verminderen. In 1925 kwam de kuil in bezit van Natuurmonumenten en sindsdien wordt deze Zandkuil beschermd.

Insecten
De Zandkuil vormt een veilige plaats voor graafbijtjes en wespen. Het zand in de bodem van dit reservaat is aangevoerd door het ijs in de ijstijden en verschilt van zand dat is aangevoerd door de rivieren. In tegenstelling tot het ronde rivierzand is het hoekig en ideaal voor het graven van gangen en holletjes zonder dat het instort. Thijsse vond het de mooiste van zijn kuilen.
Juist de warmte maakt het een geliefkoosde plaats voor de insecten.

Recreatie
Tot 1917 stond hier een paviljoen, "de Tent". Daar vermaakte men zich met sporten, spelletjes en drankjes. Op de derde Pinksterdag, Bossiesdag kwam de jeugd uit Oudeschild en Den Burg zich hier vermaken. Brood en pinda's mee. In het beschermde deel was dit later niet meer mogelijk, maar tussen Doolhof en Zandkuil is nog steeds een fijne kuil, waarin je wel kunt spelen.

Leemwinning
Leem werd aan de andere kant van de Hogeberg afgegraven. Het werd onder anderen gebruikt voor leemvloeren in boerderijen. Zie hiervoor ook ***Leemkuil.***

Naar de inhoudsopgave

Zwerfsteen

Herkomst
Een zwerfsteen is een grote kei, die tijdens de ijstijden (met name tijdens het Saalien) vanuit Scandinavië is meegevoerd door gletsjers. In de ijstijden werden keien los geschuurd en meegevoerd door het oprukkende landijs. Zij bleven na het smelten van het ijs achter.

Gebruik
De kleinere keien werden wel gebruikt voor bestrating en dijkversterking, de grotere werden gebruikt voor de bouw van hunebedden, als markering van eigendomsgrenzen (grenssteen) of als schampsteen. De toren van de grote kerk in Den Burg schijnt op een fundering van zwerfstenen te staan.

Voorkomen
Het verspreidingsgebied van zwerfstenen is beperkt tot Noord-Nederland, boven de lijn Haarlem-Utrecht-Nijmegen. Alleen in de zand- en keileemgebieden treffen we zwerfstenen aan de oppervlakte aan; elders liggen ze onder jongere afzettingen.

Nog steeds komen de zwerfstenen aan de oppervlakte bij graafwerkzaamheden of als de boeren hun land bewerken. Vaak worden zij dan op de tuinwal gelegd of op een hoop in een hoek van het land.

Engelse Steen
Een bijzondere grote steen lag vroeger in het bosje op de hoge berg. Men dacht dat de onderkant van deze steen onder de Noordzee doorliep tot aan Engeland. Men noemde hem de “Engelse Steen”

Naar de inhoudsopgave

Fietsroute

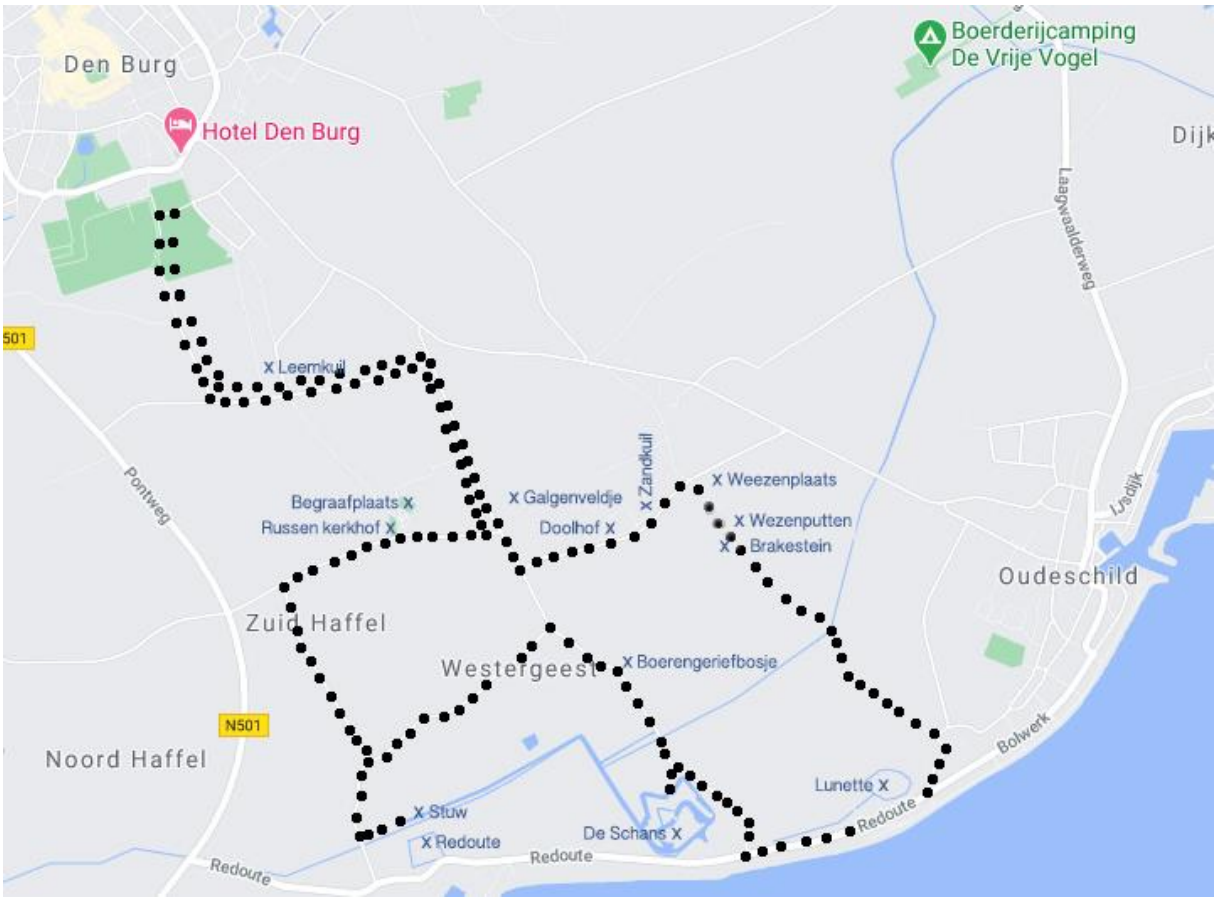

Naar de [inhoudsopgave]

Colofon

Alfabetische lijst van mensen die hebben bijgedragen

Bert de Boer
Bob Schat
Gerbrand Gaaff
Jan de Leeuw
Jan Willem Bakker
Kees Jaap Harting
Nieteke Roeper
Peter Ampt
Pierre Bonnet
Wilma Eelman
Wim Loning

Alfabetische lijst van relevante literatuur

Titel	Auteur	Uitgever	ISBN
148 kleine landschapselementen in kort bestek		Stichting Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer	90-71245-03-9
Een kleine geschiedenis van Texel	Lijntje Pronk	Taalbureau TX-T	978-90-820899-0-5
't Lant van Texsel. Een geschiedschrijving	J.A. van der Vlis	Bv/vh Langeveld en de Rooy	90-70133-03-2
Texel is anders, Landschap, (cultuur) historie en natuur		uitgave van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer	978-90-7009-55-8
Texel, land en volk in de loop der tijden	J.A. van der Vlis,	c.v. v/h c. De Boer Amsterdam	1949

Naar de inhoudsopgave

Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid
IVN Texel